

Citation:

J. Lindeboom, Levensbericht D.E.J. Völter, in:
Jaarboek, 1946-1947, Amsterdam, pp. 137-144

HERDENKING

VAN

D. E. J. VÖLTER

(14 September 1855—18 Mei 1942)

Daniel Erhard Johannes Völter werd den 14den September 1855 te Esslingen in Württemberg geboren waar zijn vader *Daniel Völter* Gymnasialprofessor was; zijn moeder heette *Louise Pauline Eitel*. In het gezin was de studie in eere — de vader heeft o.a. een wereldatlas samengesteld —; daarbij heerschte er een godsdienstige geest. Hij studeerde aan het Paedagogium in zijn geboortestad en aan het Seminarium in Uraeh, en vervolgens filosofie en theologie te Tübingen, Göttingen en Berlijn. Zijn voornaamste leermeesters waren *Ch. Sigwart* in de filosofie, *Carl Weiss-ücker* in de theologie en *C. von Noorden* en *A. Gutschmid* in de historische vakken. Na den 22sten April 1880 tot Dr. Phil. te zijn gepromoveerd op een proefschrift „Die Samniterkriege” en inmiddels ook tot licentiaat in de theologie te zijn bevorderd op een dissertatie „Der Ursprung des Donatismus” werd hij in Tübingen privaatsdocent. Den 16den April 1885 huwde hij met *Margaretha van Reenen*, dochter van *Mr Jan Jacobus Henricus van Reenen*, heer van Bergen; hij was met de familie *Van Reenen* op „het Oude Hof” in Bergen in aanraking gekomen doordat zijn zuster een paar jaren te voren gehuwd was met den zoon des huizes, den lateren burgemeester van die plaats. Mevrouw *M. A. D. van Reenen—Völter* is de bekende medestichtster van Bergen a. Zee, die zooveel voor de ontwikkeling harer Noordhollandsche gemeente gedaan heeft.

Door zijn Nederlandsche connecties alsmede door zijn nieuwtestamentische studiën kwam hij in aanraking met den Amsterdamschen nieuwtestamenticus *Loman*, wat ten gevolge had, dat

hij nog in datzelfde jaar tot hoogleeraar aan de Amsterdamsche universiteit in de faculteit der godgeleerdheid, tevens tot hoogleeraar aan het Evangelisch Luthersch Seminarie werd benoemd; den 18den Maart 1886 aanvaardde hij zijn ambt met een rede „Ueber die historischen Elemente in der Sage van Simon Magus”. Zijn vakken waren de nieuwtestamentische exegese, de encyclopaedie der godgeleerdheid en de dogmengeschiedenis; aan het seminarie onderwees hij de nieuwtestamentische theologie en de practische vakken. Door wisseling van vakken is hij later gedeeltelijk van de exegese ontslagen en van de colleges in de practica; daarentegen heeft hij aan het seminarie later de geschiedenis van de (Duitsche) reformatie en de dogmatiek gedoceerd — deze laatste, overeenkomstig zijn aanleg, grootendeels in historisch-wijsgeerigen zin. In wetenschappelijk opzicht waren zijn colleges een succes; zijn scherpzinnigheid en objectiviteit vielen op en zijn steeds geprezen. De studenten waren echter minder ingenomen met de vliegende vaart waarin de volijverige geleerde college gaf en meermalen is er in de jaarverslagen van den Almanak over geklaagd. Eens is daar zelfs bedektelijk bedreigd zijn haastig tempo naar Duitsche zede te beantwoorden met gesis en gefluit. Later is hij aan deze herhaalde klachten tegemoet gekomen. Dat hij reeds in het tweede jaar van zijn professoraat begon met in het Nederlandsch college te geven, werd gewaardeerd, maar een succes is dit Nederlandsch nooit geworden; zijn tongval bleef sterk uitheemsch en de germanismen waren, vooral in den beginne, niet van de lucht.

Zijn kennis van de oud-christelijke letterkunde en haar verwante gebieden was omvangrijk; daarbij beschikte hij over een buitengewone scherpzinnigheid en een onovertreffbaren ijver. Hij zag problemen en vond oplossingen waar anderen met minder scherp blik er aan voorbijgingen, maar hij meende ook wel eens problemen te ontdekken en ontwierp ingewikkelde soluties, waar minder scherpzinnigheid dienstiger zou zijn geweest. Zijn religieuze geesteshouding was die der vrijzinnigheid, zijn theologisch en

historisch-critisch standpunt dat der Duitsche liberale theologie op het voetspoor der Tübingers, doch dit spoor dan gevolgd tot in de fijnste vertakkingen, waarin het ontledend vernuft zich maar kon begeven. Met ijver streed hij voor zijn standpunt, in aanval en verdediging, polemisch maar niet zijn meening aan zijn studenten opdringend; zoozeer was hij overtuigd van de juistheid zijner ontledingen en conclusies, dat hij geen oogenblik twijfelde aan de bewijskracht zijner redeneeringen. In zijn werken liet hij, hoezeer ook vasthoudend aan eigen betoog, de tegenstanders op de ruimste wijze aan het woord — ook alweer, omdat hij overtuigd was van de onweerlegbaarheid zijner argumenten. Zijn methode was die der interpolatie, een standpunt nu weer grootendeels verlaten, althans nergens meer toegepast met die consequentie, die ik *Rendell Harris* naar aanleiding van oudtestamentische bronnensplitsing eens geestig hoorde typeeren als het maken van „the Mosaic problem” tot „the problem of a mosaic”. Voor de aanhangers der interpolatie-theorie stond het als een axioma vast, dat de nieuwtestamentische geschriften en de andere producten der oudchristelijke letterkunde resultaten waren van talrijke invoegingen, samenvoegingen, omwerkingen, waarvan de naden en voegen door historisch-critisch onderzoek moesten zijn aan te wijzen, zoodat de chronologische volgorde volgens jaar en desnoods datum zou kunnen worden vastgesteld. Met deze methode zijn ongetwijfeld resultaten bereikt, maar zij kan haar scherpzinnige aanhangers verleiden tot een analyseeringsspel, waarin subjectief oordeel en spitsvondig vernuft de leiding in handen nemen. Aan dit gevaar is ook *Völter* niet ontkomen; meer dan eens promoveerde hij een mogelijkheid van bronnensplitsing en redactioneele omwerking tot werkelijkheid op grond van volkomen subjectieve redeneering. Ook zijn studenten bleef dit niet verborgen; in de Almanak-verslagen werd geklaagd over een zekere voorbarigheid in het trekken van conclusies, en eens werd, na een lofprijzing op des hoogleeraars scherpzinnigheid, de opmerking gemaakt: „bij enkelen kwam de verzoeking op om op dezelfde

wijze eens een roman van *Bosboom-Toussaint* aan te pakken en de resultaten aan Z. H. G. mee te delen". Even snel als hij vaak was met zijn scherpzinnige hypothesen was hij ook met de correctie zijner resultaten; hij heeft nooit gearzeld zijn werk in onderdeelen te herzien, ja, de heruitgaven zijner geschriften waren vaak voor een groot gedeelte herzieningen. Hij verdwaalde soms, maar had altijd den moed terug te keeren.

Het is niet verwonderlijk dat een geschrift als het laatste Bijbelboek, de Openbaring, met zijn raadselachtige symboliek en geheimzinnige verwijzingen *Völter* bijzonder aantrok. Reeds in 1882 schreef hij „Die Entstehung der Apokalypse”, waarvan hij 3 jaren later een heruitgave bezorgde en waarin hij nader zijn meening bevestigde: de Openbaring geen oorspronkelijk Joodsch geschrift, maar een driemaal herhaalde omwerking van een Ur-Apokalypse van de hand van den apostel *Johannes*, in de jaren 65 of 66 geschreven. Het probleem heeft hem niet losgelaten; nog 4 malen — de laatste, 6de uitgave is van 1911 — heeft hij het laatste Bijbelboek tot voorwerp van onderzoek gemaakt. Men kan uit het meegedeelde reeds opmaken, dat *Völter*, hoe critisch zijn methode ook was, niet behoorde tot de radicale school van *Bruno Bauer*, *Steck* en, ten onzent *Loman*, *Van Manen* e.a.; in zijn „Die Komposition der paulinischen Hauptbriefe”, van 1890, waarvan het eerste deel de brieven aan Romeinen en Galaten behandelt, verzet hij zich tegen *Steck's* en *Loman's* opvatting van de onechtheid van den Romeinenbrief en handhaaft hij het persoonlijke scheppende element, aanwijsbaar in een grondvorm, o.a. zonder de hoofdstukken 7—11 en niet minder dan 6 malen geïnterpoleerd. Een dergelijke reconstructie paste hij ook toe op Galaten, maar hier poneerde hij de onechtheid op theologische gronden. Ging *Völter* dus niet zoover als de radicale school, de oude grondstelling van *F. C. Bauer* met diens vier echte hoofdbrieven liet hij niet onaangetast. In 1905 is hij in zijn „Paulus und seine Briefe” ten tweeden male met dit onderwerp voor het voetlicht getreden; hierin behandelt hij ook de brieven

aan de Corinthiërs en aan de Philippenzen. De oorspronkelijke Romeinenbrief werd nog wat meer besnoeid en Galaten in het begin der 2de eeuw geplaatst, maar *Völter* hield vast aan de historiciteit van een *Paulus*, nog niet anti-nomistisch van opvattingen; eerst de interpolaties in den Romeinenbrief zouden het anti-nomistisch element hebben gebracht.

Ook de Apostolische Vaders, waarin hij zeer thuis was, hebben *Völter* herhaaldelijk bezig gehouden. In 1892 publiceerde hij „Die Ignatianischen Briefe auf ihren Ursprung untersucht”, waarin hij zich o.a. tegen *Harnack* keerde, die de echtheid had gehandhaafd maar *Ignatius* in het midden der 2de eeuw had geplaatst. Op grond van scherpzinnige redeneeringen, waarin zijn groote historie-kennis tot uiting komt, stelde hij den dood van *Ignatius* in 165 of 166, in Antiochië, en wees hij de 6 Kleinaziatische brieven toe aan een tweeden „*Ignatius*”, een christenleeraar-profeet, dien hij meende te kunnen identificeeren met den befaamden *Peregrinus Proteus* uit diens eerste, christelijke periode. Aanhang heeft deze hypothese niet gevonden. Later heeft hij zich nader over de Apostolische Vaders geuit in zijn uitvoerig werk „Die apostolischen Väter neu untersucht”, waarvan in 1907 een eerste deel verscheen, behandelend Clemens, Hermas en Barnabas, in 1908 het eerste gedeelte van een tweede deel: „Die älteste Predigt aus Rom”, over II Clemens, en in 1910 een tweede gedeelte: „Polykarp und Ignatius”. Hierin handhaaft hij zijn standpunt van 18 jaren tevoren, al erkent hij, dat zijn *Peregrinus Proteus*-hypothese weinig succes had geogst. Natuurlijk constateerde hij bij de eerstgenoemde 3 geschriften „Uebearbeitungen”; bij I Clemens en Hermas van een oorspronkelijk joodsch-universalistisch geschrift (bij Hermas door den eigen, zich zelf aanvullenden auteur), bij Barnabas, dien hij zeer vroeg plaatst, van een oorspronkelijke christelijke bestrijding van het joodsche universalisme. Vroeger, in 1888, had hij den Barnabas-brief in stukken geknipt; dit nam hij nu terug maar beschouwde hem wel als een interpolatie-product. In het voorbijgaan merkte hij op,

dat de kanonieke boeken I Petrus en Jacobus in hun oorspronkelijken vorm eveneens een universalistisch, zedelijk-religieus Jodendom brachten. Zoo had hij ook in een afzonderlijk geschrift van 1906: „Der erste Petrusbrief” dezen brief als een werk van universalistisch opgevatte oudtestamentische religieusiteit gekwalificeerd, eind eerste eeuw uit Rome maar niet door *Petrus* geschreven en later christelijk omgewerkt; I Clemens, Hermas en Jacobus, alle eveneens \pm 100 uit Rome geschreven, zouden van dien Urpetrus navolgingen zijn. Dezelfde gevolgtrekking maakte hij ook ten opzichte van II Clemens, later christelijk omgewerkt (daartoe moest hij zijn eigen vroegere dateering van den brief vervroegen); den Polycarpus-brief dateerde hij \pm 140, door *Polycarpus* zelf geschreven maar ook alweer geïnterpoleerd.

In 1903 vestigde *Uölter* de aandacht op een nieuw gebied zijner studie, nml. dat der vergelijkende godsdienstgeschiedenis. Niet onwaarschijnlijk daartoe opgewekt door de beweging, welke *Delitzsch* met zijn bekende Babel-und-Bibel-publicatie verwekt had, meende *Uölter* een brug te kunnen slaan van het Oude Testament naar Egypte. In 1903 verscheen zijn „Aegypten und die Bibel, die Urgeschichte Israëls im Lichte der aegyptischen Mythologie”. Het Jahwe-geloof zou zich onder Egyptische invloeden hebben ontwikkeld tot dat van den Sinai-god, en de figuur van Thot, den goddelijken wetgever, zou in de gestalte van *Mozes* er vooral toe hebben bijgedragen de oorspronkelijke natuurreligie der Hebreëen tot een zedelijke religie om te vormen. Met herhaalde omwerkingen beleefde deze hypothese, die *Uölter* zeer na aan het hart lag, een 4de uitgave (1909). De bekende Egyptoloog *Erman* bestreed haar (voor een deel op niet goede gronden); *Uölter* antwoordde hem met een geschrift „Mose und die aegyptische Mythologie” van 1912, met een grooter werk „Die Patriarche Israëls und die aegyptische Mythologie”, eveneens van 1912, met „Der Ursprung von Passah und Mazzoth” en „Wer war Mose” (beide van 1913), het laatste naar aanleiding van een publicatie van *Sethe*. Hierin blijft *Mozes* in geen deele een

historische persoon, maar wordt hij een zuiver mythologische figuur. Met zijn Egypte-hypothesen heeft *Uölter* wel opzien gewekt in binnen- en buitenland, maar aanhangers heeft hij ook hiervoor niet geworven.

Met het bovenstaande zijn de voornaamste werken van *Uölter* vermeld, maar is de reeks zijner geschriften nog in de verste verte niet compleet. Wij vestigen nog de aandacht op dat van 1893: „*Petrus-evangelium oder Aegypter-evangelium*”, en op zijn „*Das messianische Bewusstsein Jesu*” van 1907, waarin hij een gelijknamig geschrift van *Holtzmann* bestreed — op een direct verband met de Zoon-des-Menschen-uitspraken bij *Daniël* en *Henoeh* in *Jezus' zelfgetuigenis*—verband, dat later in de nieuwtestamentische wetenschap zulk een beteekenis zou krijgen — vestigde hij wel de aandacht maar hij wees het af. Daarnaast schreef hij nog talrijke artikelen in Duitsche en Nederlandsche tijdschriften, met name in de „*Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft*”, in „*Teyler's Theol. Tijdschrift*” en „*Nieuw Theol. Tijdschrift*”. Door alles heen, ondanks de vele correcties, die hij op eigen werk moest aanbrengen, handhaafde hij zijn methode: zeer critisch maar niet radicaal. Omdat hij een principieelen afkeer had van de radicale critiek, zooals die zich hier te lande o.a. door den mond van *G. A. van den Bergh van Eysinga* uitte, maakte hij zich los uit de redactie van het *Nieuw Theol. Tijdschrift*, waarin hij na ± 1910 de meeste zijner studies publiceerde; in zijn latere jaren gaf hij overigens niet veel meer in druk, behoudens enkele nieuwe bewerkingen van oude geschriften, die in hoofdzaak neerkwamen op nieuwe interpolaties. Maar voortdurend bleef hij werkzaam; hij wilde nog een geheelen commentaar op het Nieuwe Testament geven en hij heeft zich beziggehouden met een uitvoerige bewerking van „*Das Leben Jesu*” samen te stellen, die echter niet in druk is verschenen; in 1936 verscheen nog „*Die Grundfrage des Lebens Jesu*”.

Reeds in 1898 was hij lid van de Akademie geworden; in 1925 werd hij rustend lid en trad hij af als hoogleeraar. Sedert leefde

hij sur la branche, nu eens in Bussum of Den Haag, dan weer in Duitschland. Hij was op en top een Duitscher gebleven, de typische Duitse professor, één met zijn studievak en met zijn geschriften. Hij geloofde in Duitschlands toekomst onder leiding van „den sterken man”, maar een nazi is hij nooit geworden. Aan den vorm van het kerkelijk leven in zijn nieuwe vaderland heeft hij zich moeilijk kunnen aanpassen. De strijd der richtingen stond hem tegen, en het was hem een reden tot dankbaarheid, dat hij er zich buiten kon houden. Maar gaarne sprak hij over Tübingen en het Stift, en de jaren daar doorgebracht; een zeker heimwee naar dien tijd en naar het Duitse vaderland is hem altijd bijgebleven, speciaal naar het Württemberg zijner jonge jaren. — Als hoogleeraar was hij veeleischend, angstvallig nauwlettend op college-verzuim, lastig bij examens. Wie hem van nabij kenden, prezen de goedheid van zijn hart. Voor leerlingen en vakgenooten was hij, ondanks verschillen van wetenschappelijk standpunt, waarop hij langzamerhand een vereenzaamde plaats innam, de rustelooze werker, van onaantastbare wetenschappelijke eerlijkheid.

Den 18den Mei 1942 is hij op 87-jarigen leeftijd te Stuttgart overleden, toen verreweg de oudste der rustende leden onzer Akademie. Het heengaan zijner echtgenoot, die in September 1944 bij een hevig bombardement in Stuttgart om het leven kwam, is hem bespaard.

J. I.INDEBOOM.

